

TELEKI LÁSZLÓ ÉS A VÁRMEGYÉK 1861—BEN

Az általunk vizsgálendő négy hónap igencsak rövidke szakasz a politikus Teleki László pályáján. A nemzet törtérijában pedig — mint idő — szinte ki sem mutatható. Ám ha tudjuk, hogy 1861 januárjától májusig terjedő időszakról van szó (esetleg tegyük hozzá, hogy augusztusig), akkor máris nem pár hónapról beszélünk általában, hanem az egyik legkeményebb, legviharosabb magyar történeti politikai küzdelemről, amelynek során nemzedékek és eszmék csaptak össze.

A negyvennyolccasság próbatétele több volt ekkor, mintsem egy eszméhez, egy cselekvési lehetőséghez való ragaszkodás. A harc abban és ott dőlt el, hogy Magyarország milyen társadalmi alapokon, milyen eszmei felvértezettséggel tudja vállalni a történelem által rákényszerített szerepet: együtt lépni Európával és a társadalmi-gazdasági haladással, vagy végleg belesüllyedni az elmaradott népek sorába-sorsába. A kortársak legjobbjai, egyik oldalon Deák, Eötvös, Kemény és mások azt tételezték fel, hogy a Habsburg-hatalommal való kiegyezés, a másik oldalon Kossuth, Teleki, Madách és mások pedig azt, hogy a független államiság biztosítja Magyarország felemelkedését és jövőjét.

A küzdelem végül is felemásan dőlt el. Ahogyan Szabad György megfogalmazta, illúzióvá vált a korszerű, és „realitássá az idejétmúlt”¹ — azaz a kiegyezés a Habsburg birodalmat mindenekelőtt éppen Magyarország kívánatos jövője és tartós felemelkedése terhére és rovására éltette tovább. Ám ez csak nagyon rövidke haladék volt, hiszen pár esztendő múltán a történelmi szükségszerűség egyszerűen elkerülhetetlenné tette az igazi, a valódi döntés vállalását a magyar politika irányítói s a magyar nép számára is. S bármi is legyen az utókor vitája e döntés felett, az idő kérlelhetetlenül bebizonyította és igazolta, a hagyományokhoz, a múlt értékeihez csak úgy lehet ragaszkodni, csak olyan mértékben lehet kötődni, hogy az elősegítse az alkotó, gyarapodó jelen világát.

Teleki László életének utolsó négy hónapját követjük nyomon. Egy páratlanul gazdag és ugyanilyen módon töretlen ívű és elkötelezettségű politikusi pálya zárult le tragikus módon. Teleki László soha nem panaszkodhatott, hogy a történelem szűken adta neki a kritikus helyzeteket, a megmérettetés pillanatait. E rövid időszakban is mennyi minden történt vele. Az emigráció vezetőjeként él és dolgozik, s egy rosszul szervezett légyotton egy semleges országban elfogják, kiadják annak a hatalomnak, amely már egyszer halálra ítélte. Visszakapja szabadságát, de egyelőre a politizálástól is vissza kell vonulnia. Neki, akinek lételeme és mindene a politika, egyetlen éltető érzelme a hazaszeretet. Visszavonultság, majd egy nemzet túlzásig felfokozott rajongása, egy óhajtott vezetői szerep vállalása és végül szembesülés úgy a helyzettel, hogy mint pártvezér elletétbe kerül azokkal, akiket ő juttatott a párt vezérkarába s akik szembefordultak azzal, amit ő pártvezérként és politikusként hirdetett és helyeselt. E konfliktushelyzet megoldásának az emberiség története során oly kevés megnyugtató megoldása akadt...

Jelen tanulmányunkban ezt a rövid időt vizsgáljuk meg az adott keretek között. Szinte nem volt a négy hónapnak olyan eseménye, amelyben Teleki valamilyen módon érintve ne lett volna. December végétől kezdődően szerte az országban, nyilvános gyűléseken és magánbeszélgetésekben az ő neve hangzott el a leggyakrabban, természetesen az emigrációban élőket leszámítva. Először az életéért való aggodalom készítette állásfoglalásra a megyéket, majd mindenki azt találgatta: mikor és hogyan lép újra a politika küzdőterére, vajon hogyan tud alkalmazkodni olyan hosszú távollét után a csöppen sem kiegyensúlyozott és egységes magyar közülethez.

Ezt a folyamatot kísérjük végig, benne két eseménysort hangsúlyosan is említve: miként ítélték meg a megyék Teleki újjólagos politikai szerepvállalásának lehetőségét s milyen döbbenet és visszhangot váltott ki tragikus halála.

Vizsgálatunkat a magyar vármegyék által írt és terjesztett dokumentumok segítségével végeztük, keresve és bemutatva azokat a jellegzetesnek tűnő álláspontokat, amelyek néha még tipikusnak is nevezhetők. Természetesen így is csak részletek bemutatására adódott alkalmunk. S ahol lehetett, ott Nógrád megyei példával éltünk a leggyakrabban. Nemcsak azért, mert ez a forrás állt a legkönnyebben megszerezhető módon rendelkezésünkre. (Egyébként is a Nógrád megyei Levéltár iratanyagában az 1861-es esztendő eseményei igen gazdagon dokumentálva maradtak meg országos vonatkozásban is.) Az az élénk politikai közhangulat, amely jellemezte ekkor az országot, számos irat tartalmában is megőrződött.

Nógrád végül is azért vált egyik fő példatárunkká, mert különösen fontos volt az a kötődés, ami Telekit e vármegyéhez fűzte. (Ez sajnos ma még ebben a megyében nem annyira közsímet s ezért is választottuk azt a módszert, hogy néhány eddig ismeretlen Teleki dokumentumot a maga teljességében is közlünk.) S mindezek mellett Nógrádban ekkor olyan politikusi vezető réteg élt és irányított, akik egyénenként és csoportosan is a progresszió, a felkészült és tudatos köznemesség sorába tartoztak. Ott szerepel közöttük például Kubinyi Ferenc, Szontagh Pál, Fráter Pál és egy ekkor formálódó és hamarosan országos tiszteletet kiérdemlő politikus is: Madách Imre.

A levéltári forrásokon kívül több helyen utalunk Szabó Béla munkáira. A korán meghalt történész a megyei történetírásban elsőként tudta bemutatni és helyesen értékelni ezeknek az éveknek és hónapoknak történeteit és kapcsolódásait. S alapvető segédletünk volt Szabad György már említett műve, amely — nyugodtan mondhatjuk — máig szóló érvénnyel fogalmazta meg, merre indult el egy nemzet a forradalom és a kiegészítés válaszútján.

Az októberi diploma fogadtatása

Az 1860 novemberétől 1861 január közepéig tartó időszakban majdnem minden megyében megegyező módon zajlottak le az események. Kisebb csoportok „magánértekezleteken” beszéltek meg a fejleményeket és a követendő politikai magatartásukat. Ezt követték az ún. előkészítő értekezletek, (ezekre a főispánok — kancelláriai utasításra — önkényes döntés alapján hívták meg a résztvevőket) majd az új főispánok fogadása és az alakuló közgyűlések, amelyeken az új bizottmány tagjait választották meg.

Ezek a gyűléseken számos részletet tisztáztak, amelyek egy része ugyan merő formalitásnak tűnik, de akkor mindent fontosnak tartottak az alkotmányosság érdekében és az abszolutizmus ellenében. Nagy vita bontakozott ki az októberi diploma érvényessége körül, azaz elfogadják-e az abban írottakat és megkezdjék a megyei élet szervezését. Mindenhol komoly összetűzéseket váltott ki az új bizottmányok megválasztása. Több variáció is előfordult. Voltak megyék, amelyekben ragaszkodtak az 1848-ban megválasztott bizottmányokhoz, más hol az 1849-es választást ismerték el hivatalosnak, megint máshol lemondott a teljes 48-as bizottmány, hogy helyet adhasson az új jelölteknek.

Hasonlóan nagy gondot jelentett a bizottmány tagjainak a kijelölése, a népképviselő érvényre juttatása. Nem mentek zökkenő nélkül a főispáni beiktatások sem és igen sok helyen nem kis vitákat kavargatva a nemzetiségi kérdés adott helyi problémái is újjólag napvilágra kerültek. Egy újabb nagy összecsapás lehetőségét adták a tisztújítások, amelyek a résztvevők minden politikai következetessége ellenére nem nélkülözték a személyeskedés felhangjait sem.

A politikai magatartás követhető sémáját Pest megye adta meg. Nemcsak azzal, hogy az első között tartották meg a megyei közgyűlést, de azzal is, hogy határozatuk alapvetően a legtöbb megye számára utánozható és elfogadható programmá vált.² Az élénk vitában megfogalmazódott és véglegessé váló határozat (igen aktív szerepet vitt ebben a Nógrádban is birtokos Kubinyi Ferenc) már első mondatában kijelölte a magatartásuk alapirányát: „irányadóknak és alap törvényeknek egyedül az 1848-ik XVI és XVII-ik törvénycikket ismervén el...”. Ennek értelmében utasítják vissza a kancellária és a helytartótanács újólágos működtetését és csak a felelős magyar minisztériumok újjászervezése az egyetlen megoldás.

Öt pontban foglalták össze mindazokat az alkotmányos jogi követelményeket, amelyek Kossuth legfeljebb részben megfogadott taktikai tanácsaiban is megfogalmazódtak. Így: az 1848. évi törvényeknek megfelelően az országgyűlést a legrövidebb idő alatt össze kell hívni; ugyancsak ezen törvények alapján a sajtószabadságot vissza kell állítani; az adószedést és az újoncállítást le kell állítani mindaddig, amíg azt az új országgyűlés el nem rendeli, minden eddigi adót, valamint a dohányjövedék egyedáruság beszüntetését fel kell függeszteni és végezetül minden törvénytelen bírósági pert le kell állítani, a megyei bíróságokhoz tartozókat pedig át kell adni az illetékes ítélőszékekhez. Mindezek betartása az egyetlen lehetőség a „közbizalom” megszerzésére, amely egyaránt szükséges a haza és a királyi trón szempontjából.

A vármegyék szinte kivétel nélkül ezeket a pontokat fogadták el, de természetesen helyenként más és más feltételekkel egészítették ki. Komárom megye például³ december 27-i ülésén hozzáfűzte még, hogy feltétlenül kívánatos Erdély és a többi rész visszacsatolása, amnesztia a foglyoknak és az emigránsok hazatérésének megengedése. De mindezekhez feltétlenül szükséges Vay Miklós báró kancellár támogató szándéka, aki állását „a törvényes állapotnak minden tekintetben való mielőbbi visszaállítására használja.”

A Nógráddal szomszédos Hont megyében már november végétől, a tésai magánértekezlettől kezdve, heves vita folyt az egyes részletekben. S amikor december 14-én a közgyűlésen a végleges határozat megfogalmazására került sor, ott egyértelműen a 48-as törvények „élőben tartása” mellett döntöttek.⁴

Szatmár megye kis könyvecske formájában rögzítette mindazt a sérelmet, amelyet az abszolutizmus 12 éve ellen a hazában és a megyében elkövettek. Az Emlékirat – amely felér egy kisebbfajta történeti tanulmánnyal – a szépen megírt okfejtés végén egyértelműen elutasította az Októberi Diplomát. Véleményük szerint ez nem más „mint törvényeinket, történeti jogainkat megsemmisítő octroyalas ajándoka, melyet elfogadni annyi lenne, mint saját kezeinkkel semmisíteni meg politikai lételünket, s széttépni a történelemnek azon lapjait, melyeken nemzetünknek ez európai civilisatio és szabadság érdekében hozott áldozatai kitörölhetetlen betűkkel vannak feljegyezve.”⁵

Mindezek után természetes volt programjuk, amellyel a közgyűlésre készültek s amely gyakorlatilag ebben a füzetben csak egy mondat, ám alapvetően meghatározta a megye közgondolkodásának irányát: „Szatmár megye egyhangúlag határozta el: hogy az 1849-ben megszakadt megyei életét az 1848-ik törvények alapján folytatandja, december 12-kére pedig az 1848-iki bizottmány összehívását rendelte el.”

Vas megye közgyűlése január 5-én szögezte le egyértelműen álláspontját, amely jószerint semmiben nem különbözik az előzőektől. Úgy vélik, ha teljes egészében elfogadják az októberi diploma feltételeit, akkor „hasztalan ringatnók magunkat alkotmányos illúziókban: akkor zárjuk be ezredéves történelmünket és kezdjük életszámításunkat újra... 1860 Október 20-ától.”⁶ S ha még ez sem volna egyértelmű beszéd, a határozat végén leszögezik: „A nemzet megtanult tűrni és várni: de az octroy iránti szerelmet vérebe oltani nem engedi, s ily kísérlet magyar alkotmányos férfiakhoz nem volna méltó.” (Ez utóbbi gondolat egy vágás Vay Miklós bárónak, akit a legtöbb megye ekkor ugyancsak megszurkált a diploma munkálataiban való közreműködéséért.)

Veszprém megye határozatában teljes egészében közli a Pest megyeiek öt pontját, s határozottan kimondja, hogy azokkal teljes mértékben egyetért s követendőnek tartja maga számára is.⁷ Tolna megye álláspontja sem más. A törvényesség visszaállításának egyetlen feltétele az 1848-as törvények visszahozatala és az országgyűlés összehívása. Feltétlenül ragaszkodnak a törvényekhez, amelyet „utolsó koronás királyunk, V. Ferdinánd” esküvel erősített meg.⁸ Nyitra megye január 8-án tartott közgyűlésén már újabb megyék határozatait említi. Csongrád, Somogy, Borsod, Gömör, Sáros és Bihar megyék egységes álláspontja is támogatja őket azon elhatározásukban, hogy a megye „az 1848-iki törvényeket azon szilárd elhatározással kiáltotta ki sajátjának, hogy azokból egy hajszálnyt engedni nem fog, ezen megtörhetetlen meggyőződését követi.”

Pontokba szedett követeléseik között újjakkal is találkozunk az eddig említettek mellett. Így például az idegen hadsereget az országból el kell távolítani, „a magyar ezredek pedig rögtön berendeltessenek és az 1848-iki alkotmányra feleltetessenek.” Szükséges, hogy az ún. örökös tartományokban megfelelő alkotmányos intézmények legyenek, „hogy így az egyenlőség, szabadság, és testvériség malasztos igéi testté váljanak.” Szükséges, hogy azonnali hatállyal szervezzék újjá a nemzetőrséget mint a belső rend fenntartásának lehetséges eszközét.⁹

Hasonló magatartással találkozunk, ha a városok közgyűléseit vizsgáljuk. Példaként Pápa várost említhetjük, akik január végén intézték levelüket, illetve határozatukat Vay Miklós-hoz. Ők maguk hat pontban foglalták össze azon feltételeket, amelyek az alkotmányos élet visszaállításához feltétlenül szükségesek. Ezek nem egyeznek meg ugyan mindenben a már megszokott kívánalmakkal, de valóban újabb feladatokat jelölnek ki a politikai élet rendjén munkálkodó vezető politikusoknak, így Pápa városa kérte, hogy emigrációban élő magyarok ellen hozott törvényellenes ítéleteket nyilvánítsák semmissé, s így ők hazatérhessenek. Azonnal biztosítsák a sajtószabadságot addig is, amíg az általuk egyedül hivatalosnak elismert többi 48-as törvény is életbe lép. Minden adónem, amely ellentétes az 1848-iki törvényekkel, azonnal megszüntetessék, illetve az ide tartozó adóhátralékok töröltesse el. Azonnal távolítsák el az országból a csendőroket és a fináncokat (pénzügyőröket). Az országgyűlés fennhatósága alá tartozó rendeleteket, amelyeket eddig törvénytelenül császári hivatalok hoztak, semmisnek kell nyilvánítani. Végezetül az országgyűlés mielőbbeni Pesten történő összehívását tartják fontosnak.

„Ezek volnának szerintünk körülbelül azon óhajtasok, melyek előleges foganatosítása a nemzet kételyeit, bizalmatlanságát végleg véget vetnének a kedélyek izgatottságának, elkese-redésének, a számtalan surlódásoknak”¹⁰ — összegzik mondanivalójukat.

Nógrád megyében a közhangulat 1859 végétől kezdődően egyre forróbb lett. Széchenyi István halála után tüntetésszámba menő gyászistentiszteletek sorát tartották. A katonai sorozások elől menekülő fiatalokkal megtelnek a Cserhát, Mátra erdei. 1860. augusztus 18-án — a császár születésnapján a megyeszékhelyen reggelre az utcanévtáblákon Kossuth, Klapka, Garibaldi neve volt olvasható. Nem minden aggodalom nélkül írta levelében a pozsonyi törvényszék elnöke nógrádi kollégájának, „erélyesen, minden elnézést félretéve alkalmazza a törvényt, mert tudjuk, hogy különösen Nógrád megyében izgatott a hangulat”.¹¹

Az októberi diploma megjelenése után Nógrádban is felhevült tanácskozás folyt a kúriákban, kastélyokban. Fokozta a kedélyeket, amikor kiderült, hogy a kinevezett főispán Prónay József — megannyi társához hasonlóan — lemondott, illetve el sem fogadta császári kinevezését és helyette a munkavezetőnek csúfolt Zichy Ferenc grófot nevezték ki. December 14-én a megye kipróbált 48-as politikusai vezetésével magánértekezleten döntöttek a követendő politikai, illetve közigazgatási élet mellett. „Általános alapelveként a következőkben állapodtak meg: az elmúlt 12 év törvénytelennek tekintendő, a jogfolytonosság 1848-tól folytatódólagos, a legkövetkezetesebben és kínos pontossággal kell ügyelni az 1848-as törvénynek szellemének és betűinek betartására.”¹²

Másnap, december 15-én fogadták a kinevezett főispánt, ahogyan írták: „a hideg is ki-mért viselet, melyet a közönség a főispán iránt tanúsított, feltűnt s csak akkor kezdett némileg melegebbé változni, midőn önmaga a szentesített törvényekhez ragaszkodását kijelenté.”¹³ Ekkor határoztak a közgyűlés összehívásáról, amelynek időpontját január 7-ére tűzték ki.

Az „Ösgyűlésen” megfogalmazták a megye álláspontját képező feliratot, amelyet ugyancsak báró Vay Miklósnak címeztek s megküldtek minden megyének is. Ebben úgy vélik, hogy az Októberi Diploma megjelenése már jelez valamiféle lehetőséget az alkotmányos élet újraindítására, de ez még korántsem jelenti a törvényesség helyreállítását. Részletesen felsorolják mindazon sérelmeket, amelyek az abszolutizmus 12 éve alatt a megyét bántották: udvari kancelláriát és helytartótanácsot állítottak fel, újoncokat és adót szedtek az országgyűlés beleegyezése nélkül, a megyében mindenféle „ismeretlen” hivatalokat állítottak fel, az igazságszolgáltatás idegen kezekben van, Erdély, Horvátország, a határőrvidék, a Muraköz még mindig nem tartozik a hazához, „az irodalom fölött ... még most is az önkény határoz s nem a sajtótörvény”; még mindig sokan élnek emigrációban, sínylődnek börtönökben. Mindezek megszüntetését várják Vay „elismert s több ízben bebizonyított hazafiúságától”, valamint az országgyűlés Pesten történő összehívásától és az ottani vitáktól.

Nógrád megye egyértelműen leszögezte, hogy „a jogilag most is fennálló 1848-iki törvényekhez minden tekintetben ragaszkodnak”. Ennek szellemében teljes mértékben elfogadják a Komárom megyei nyolc pontban megfogalmazott követeléseket, amelyeket már részleteiben ismertettünk korábban, hiszen ezek forrása a Pest megyei végzés volt, amelyet minden megye a maga módján és bátorságával bővítgetett újabb követelésekkel. Nógrád megyében — éppen Madách Imre javaslatára — az az új gondolat, hogy „a sajtószabadságot és a szabadelvű alkotmányt a társországok számára is követelték.”¹⁴

Ezen a közgyűlésen választották meg a megyei bizottmányt is. A mintegy 1200 tagú testületben ott volt a teljes 1848-as bizottmány is, és gyakorlatilag a megye számbavehető politizáló nemessége, illetve néhány polgári származású férfi is, elsősorban a megyei iparvállalatok tulajdonosai, képviselői. A bizottmányi választás igazi szenzációja az volt, ahogy beválasztották az emigráció csaknem teljes vezetőségét, illetve a legjelesebb itthon élő magyar politikusokat. Így, ahogyan a korabeli lapok írták „dörgő éljenek közepette” került be a bizottmányba Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Eötvös József, Kmety György, Türr István, Vetter János, Klapka György, Pulszky Ferenc, Beniczky Lajos, Horváth Mihály, Teleki László. Tiszteletbeli főjegyzőnek pedig Arany Jánost és Lisznyay Kálmánt választották. A lelkesült hangulatban elhangzott olyan javaslat is, hogy legyen tagja a választmánynak minden volt megyei 48-as honvédtiszt. Ezt már a csendes szavú Fráter Pál sem hagyhatta szó nélkül s javaslatára: „az egész forradalmi regimentet csakugyan nem vehetjük be”, az indítványt elvetették.¹⁵

Kétségtelen tény, hogy ez utóbbi eseményre nemcsak Nógrád tanácstermében került sor, hanem szinte minden megyében és városban. Krassó megyében az állandó bizottmány tiszteletbeli tagja lett az előbb említetteken kívül Kemény Zsigmond, Mocsáry Lajos, Lukács Móricz és Falk Mihály is. Szabolcs megye választmányába bekerült hg Eszterházy Pál, Vukovits Sebő, Duschek Ferenc, Bartakovits Béla, Sczitovszky János és természetesen a már említettek. Máramaros megye választmányában pedig négy Teleki névvel is találkozunk, hiszen Teleki László mellett Domonkos, Gyula és Sándor is tag lett. Szeged városában a január 10–11-i választás során ugyenezek a személyek kaptak bizalmat, azaz lettek tiszteletbeli városi képviselők.¹⁶

De máshol is így történt. Elsősorban természetesen a megyebeli emigráns politikusokat választották meg. Így Sáros megyében Pulszky Ferencet, Zemplén megyében Kossuth Lajost, Pest megyében Teleki Lászlót („majd egy óra negyedig tartó dörgő éljen” fogadta a jelölést), Baranyában Perczel Mórt és Perczel Miklóst.¹⁷

Természetesen Teleki László neve és személye nemcsak ekkor hangzott el a közgyűléseken. Elfogatása után szinte mindenhol említik. Kezdetben csak jegyzőkönyvi tiltakozás volt az ügyből, majd kezdik megfogalmazni a sérelem ellen felszólaló leveleiket is. Pest megyében január 7-én „a szász kormány eljárása gróf Teleki László irányában jegyzőkönyvileg rovatott meg.” Zemplén megye is határozatot hozott erről, ugyanúgy mint Heves és Hont megye is.¹⁸

Az uralkodó nem minden aggodalom nélkül figyelte a magyarországi eseményeket. A nemzeti felbuzdulás egyre radikálisabbá váló jelenei alapján döntött úgy, hogy utolsó figyelmeztetésben részesíti a realizmustól túlságosan elrugaszkodott magyar alattvalóit. Így adta ki a január 16-i rendeletet, amely csak olaj volt a tűzre.¹⁹

A császári rendelet hangja mindvégig egyértelműen kemény és határozott. Úgy véli, hogy az októberi diplomájában megfogalmazottak egészen más magatartást kívánnak a megyéktől, mint ameddig tapasztalt: „... béke, kiegyenlítés, és kibékítés, őszinte viszonzást, jó akaratot, s egyenes közremunkálást, tartalékgondolatok s szenvedélyes túlhajtás nélkül igényelnek.” Meg volt benne a kellő türelem és engedékenység a „túlcsapások” láttán, mert ezeket a „kor felingerült irányzatának, az indulatok elfojtott kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének” tulajdonította.

Most viszont úgy látja, a helyzet egy újabb forradalom felé visz, amelyet még most csírájában el akar fojtani. Részletesen felsorolja ezeket a jelenségeket: a bizottmányokba a birodalom ellenségeit választották, mindenhol adómegtagadásra bujtogatják a népet; fel akarják állítani a nemzetőrséget, a megyék túlzásba viszik az önkormányzati jog gyakorlását. Mindezek alapján négy pontban foglalja össze konkrét követeléseit: az emigráció bizottmányokba választott tagjait ki kell zárni; az adózást megakadályozni nem lehet s az ilyen célú rendeleteket azonnal vissza kell vonni a megyékben; az ideiglenesen működő törvényszékek munkájukat továbbra is folytatják s azokat nem lehet gátolni tevékenységükben; s végül az 1848-as törvények közül, amelyeket az országgyűlés elé visznek, jelenleg még nem lehet egyet sem „tettlegesen foganatosítani”.

S hogy minden kétséget eloszlasson szavai komolysága felől bejelenti, hogy ahol ezen rendeleteit megszegik, ott a bizottmányi üléseket betiltja, a testületeket feloszlatja, s ha kell ehhez igénybeveszi a katonaság közreműködését is.

A legtöbb megyében hatalmas felhördüléssel fogadták a rendeletet. Tiltakoztak, magyarózkodtak, régi sérelmeket emlegettek, néha fenyegetőztek — ki-ki politikai bátorsága szerint, de szinte senki nem maradt szótlán. Csak a Nógrád megyei Levéltárban 30 megyei tiltakozó felirat szövege található és 10 városé.²⁰ A különbözőségek ellenére egy valamiben közös valamennyi tiltakozás: a stílusban. Nem a szakkifejezések biztos használata a lenyűgöző, hanem a retorikai fordulatoknak olyan arzenálja, amelyekkel ritkán éltek és használták. Szabad György szerint a „retorikai lendületű előadás tartalmas gondolatok hordozója volt, alkalmanként azonban az indulat dagályosságára is vezetett”.²¹ Ez utóbbira igazoló példa Zólyom megye levelének egy érthetlenségében is lenyűgöző mondata „az új hajnaltól megaranyozott láthatár sötét vészfelhőkbe borult ismét, s az alkotmányosság hamupelyheitől körüllegve, óriási phönix-ként emelkedik az önkény baljósátú rémel!”²²

Érdekes és változatos — mondhatjuk színes — a császári rendelet fogadását megörökítő bevezető gondolatok sora. Nem lehet tudni most már, hogy a stílusosan megfogalmazott szóvirágok csak szónoki fordulatok vagy éppen a valódi meglepetés nyelvi leleményei. Mert ha ez utóbbi, akkor még inkább el kell gondolkodnunk a megyei bizottmányok realitásérzékén. „Mély megilletődéssel és keserű fájdalommal; fájdalmas megilletődéssel, de az nem a félelemnek, hanem a váratlan csalódásnak megilletődése volt; január 16-i leirat hideg lehellete; mint villám a felhőtlen tiszta égből” szakadt rájuk a rendelet.

A közjogi érvekkel, Verbőczy hármaskönyvének paragrafusaiával, a pragmatica sanctionnal, a reformkori törvénycikkekkel alaposan megtűzdelt válaszokból néhány közös vonás kiolvasható. Az első és legfontosabb, hogy kivétel nélkül mindegyik újra megerősíti elkötelezettségét 48 törvényei mellett. Másodsorban többen is elutasítják a forradalom veszélyének lehetőségét. Pest megye így fogalmaz: „Felséged előtt a megyéknek alkotmányos és törvényes intézkedései is álnokul törvénybe burkolt forradalom rémképei gyanánt tűnnek fel, a nemzet által pedig a kormánynak bármely jószándékú, de nem szigorúan törvényes föllépései, az alkotmány és nemzeti önállás veszélyeztetésének magvaiul tekintetnek.”²³

Más megyék viszont az ijedelem szavaival hessentették el maguktól a forradalom rémét. „Rettegünk mi a forradalomtól Felséges úr! — írják az Abaúj megyeiek — nem kívánjuk mi feldőlni hazánk határait a had zivatarai által — a forradalom nyerni akar: mi csak megtartani őseink törvényes elveit s alkotmányunkat, a forradalom fölibe törekszik magát emelni a törvényeknek: mi azok oltalma s maradandósága alatt keressük boldogságunkat.”²⁴ Borsod megyében is tiltakoztak az ellen a vád ellen, mintha „epedő hazánkban a gyanús hamvak alatt oly égő szikrák lappanganának, melyek békés átalakulásunkat gátolni akarván, egy újra kitörő forradalom rémképeivel fenyegetnek!” „Kéri a császárt, higgye el nekik, ők még csak nem is gondolnak új jogi kedvezmények kérésére, bőségesen „megelégedenek a szentesített törvények újra alkalmazásával”²⁵

A császár által négy pontban közreadott követeléseket természetesen mindenhol elutasították, hol egyszerűen azt állítva, hogy ilyen nem fordult elő, hol pedig alapos jogi érveléssel, valóságos példatárral bizonyítják, hogy ők helyesen jártak el döntéseikben.

Az érvelések választékának illusztrálására néhányat idézünk azokból, amelyek az első pontban megfogalmazott vádat illetik. Van közöttük egészen lakónikus mint pl. Pest megyéé, akik kijelentik, hogy a bizottmány „soraiban sem felségsértő, sem a birodalom küllenségeivel titkos merényleteket tervező egyének feltatálálhatók nem lévén.” Mások azzal érveltek, hogy úgy gondolták a császár kegyelme hamarosan megengedi az emigrációban élők hazatérését is, s ők csak előrelátók voltak, hogy idejében bevásztották a hazatérőket. Torontál megye egy fél mondattal elintézte mind a négy vádpontot „minket éppen nem illethet” a vád, mondják s nem kívánnak bővebb magyarázkodással élni. Túróc megye értetlenkedik, hiszen azt állítja, „hogy mi sem körünkben, sem határainkon kívül olyan egyéneket nem ismerünk, kik országos fennálló törvényeink értelmében hűtlenségi vagy felségsértési bűnben elmarasztaltak volna”. Nyitra megye pedig oldalnyi terjedelemben magyarázza meg, miért volt törvénytelen az emigrációban élők elítélése 11 évvel ezelőtt.

S az is sajátos érvelés volt, amit néhány megye választott ezután: tiltakozó levelükkel egyidőben újabb emigráns politikusokat szavazott meg a bizottmányba. Temes megye Horváth Mihályt, Debrecen városa Kossuthot, Klapkát, Kmetyt, Perczelt, Pulszkyt, míg Zemplén megye mindezek betetőzéseként Garibaldit, Cavourt, Napóleon herceget is bizottmányi taggá fogadta, mégha tiszteletbelivé is.²⁶

S a méltatlankodó hangú válaszfeliratok azt is mutatják, miként lehet a még ingadozókat végleg elkötelezni, miként lehet a gyengékből bátrakat formálni. Mert nemcsak az az érdekes, hogy a levelekben mindannyian az országgyűlés összehívását — vagy ha már időközben megkapták a meghívó levelet, a sérelmek tárgyalását — hangsúlyozzák újra és újra, hanem már a fenyegetőzésektől sem riadnak vissza. Akadnak megyék, amelyek egyenesen elutasítják a felelősséget. „Nem mi teremtettük e nehézségeket: szomorú következményei azok a gyászos rendszernek, mely országunk szabadságának romjain emelkedett” — írják a Tolna megyeiek. Veszprém meave is azt állítja, hogy „a tévútra, mely a nemzetet a törvényektől el, Felséget pedig a kényszerűsége — királyi trónját fegyverrel védeni meg — vezette, nem mi tettük az első lépést.”²⁷

Több megye is kijelentette határozottan, hogy ők nem fogják saját kezükkel tönkretenni mindazt, amiért elődeik megküzdöttek. Vas megye azt mondja, hogy amíg lehet a jog fegyverével küzdenek, s ha onnan leszoríttatnak, akkor sem fordulnak saját alkotmányos jogaik ellen. Egyébként is „egy jellemtelen nép Felségednek nem fogna sem dicsőségére, sem hasznára válni.” Nyitra megye minden vonatkozásban is kemény hangú válaszában megalkuvást nem ismerően kimondja, hogy ha a császár felosztatja a bizottmányt ám tegye, de akkor sem engedik meg, hogy „törvény helyett önkény uralkodjék”. Ehhez nem is kell katonaságot kivezéni ellenük „mert mint Felséged egy szavára összejöttünk, úgy egyetlen intésére a politikai térről lelépünk és a 11 évig kegyelt családi köreinkbe ismét visszavonulunk”. Zólyom megye pedig már egy modern erőt hív segítségül igaza kivívására, amelynek intő szavát a császárnak is meg kell érezni „s ez a megejtethetlen, legyőzhetetlen felvilágosodás hatalma s annak fegyvere: a közvélemény”.²⁸

S a szélsőségek legszélső határáig ment el Heves megye. A válaszfeliratának stílusára elég, ha a bevezető mondatot idézzük: „A felolvasott parancsokat törvényellenes alakja, méltatlanul fenyegető s mélyen sértő hangja, gyászos komoly szelleme s vészjóslatú szigorúsága, bár a legmélyebb elkeseredettséggel érintette a megye törvényhatóságát, mindamellett legkevésbé sem lepte meg: mert oly kormány politikájából jött az, mely midőn a szerencse környezi, alkotmányos jogainkat megsemmisíteni törekszik, s midőn balsors fenyegeti, ígérve biztat...” S bátorságában odáig mert és tudott elmenni, hogy megtagadta a királyi címet is Ferenc Józseftől (teljesen jogosan) ezt mondván: „minden olyan rendelkezés, manifesztum stb., amely Ő Felsége aláírását viseli, úgy kezelendő, mintha Ferenc József magánszemélytől erednének”.²⁹

Nógrád megye a február 11-i közgyűlésén megtárgyalta a császári leiratot. A heves vitában többen voltak, akik ellenezték a válasz megírását, de még többen, akik egyetértettek vele. Az ő nevükben is szólt Szontagh Pál, amikor azt kívánta bebizonyítani, hogy a „leirat olyan elveket tartalmaz, melyek nem igen alkalmasak a nemzetben a kormány iránti bizalmat gerjeszteni”.

Maga a felirat alapvetően nem tér el azoktól, amelyeket ismertettünk a fentiekben. Alapos közjogi érveléssel magyarázzák meg miért cselekedtek úgy december óta ahogyan. Ezért is vannak meglepve, hogy forradalmi szándékkal vádoltatnak. Részletesen, de röviden válaszolnak a négy pontra s mindegyik feleletük elutasító. Az emigrációban élők bizottmányi tagsága felől ők is már ismert érvet használnak: a magyar törvények által el nem ítélt boldogtalan hazánkfiainak ezzel akarták megadni a lehetőséget a hazatérésre, „a kedves hon zárt kapuit nyitni”. Végezetül kijelentik, hogy maguk továbbra is a 48-as törvényekhez ragaszkodnak, s ámbár elismerik azt, hogy a törvényes fejedelmüknek a megkoronázás is engedelmisséggel tartoznak, de elvárják tőle is, hogy „törvényes kötelességét hasonlóképp teljesítendi”. A törvényes alaptól nem lépnek le, s ha ennek ellenére a császár mégis erőszakot alkalmaz, ám tegye, „a felelősségtől nem rettegünk”.³⁰

Hogy mennyire nem rettegtek, azt az is bizonyítja, hogy a határozatok után rögtön felolvasták nagy lelkesedés közepette Pulszky Ferenc és Türr István leveleit. Pulszky Ferenc — aki már ekkor régen készült haza — így köszöni meg a bizottmányi tagságot: „Végül szívembe számkivetettségemben: fogadják ezért forró köszönetemet, s köszönetemmel együtt azon szent fogadásomat is, hogy valamint szívesen eltűrtem hazámért javaim elvesztését, nevemnek a bitófára kiszégeztetését, s hosszú száműzetésem nélkülözéseit: úgy ezen túl is csak Magyarország jóléte és becsülete iránti buzgó figyelmem vezetendi minden léptemet...”

Türr István katonához illően szűkszavúbban fogalmaz: „Midőn fölkérem a t. bizottmányt, hogy közölje a t. vármegyével hálás köszönetemet, remélem, megadja érnünk a magyarok istene, hogy ösvényt törhessünk magunknak, amelyen, ha valamivel később is, eljutandunk azon szék elfoglalásához, melyből most kizár bennünket a kormány...”³¹

S a közgyűlés zárásként határozták el, hogy üdvözlő levelet küldenek Teleki Lászlóhoz. Mert ők is érezték és tudták, hogy 1861 februárjának elején Teleki László személye, várható politikai aktivitása legalább olyan sorskérdés, mint a korábban tárgyaltak közül bármelyik.

Teleki László visszatérése a közéletbe

Teleki Lászlót december 16-án fogta el a szász rendőrség Drezdában. Most számunkra érdektelen az a tény, hogyan és milyen konspirációs hibákat követett a magyar emigráció egyik vezetője, hanem inkább az az érdekes, hogy elfogásának híre, majd bécsi szabadon engedése milyen hatást váltott ki a magyar vármegyékből, ahol most újabb gondolattal gazdagodott az ellenállás fegyvertára, ha illik ennyire leegyszerűsíteni ezt az esetet.

Már elfogatásának első napjaiban Pest város közgyűlése tiltakozott e jogtalanság ellen és követelte Teleki szabadon bocsátását. Hamarosan jelentkezett Bereg megye már egy jóval határozottabb hangú tiltakozással.³² Ezután egymást követték a megyék feliratai, amelyekben már nem a szabadon bocsátás tényén volt a fő hangsúly – miután az meg is történt – hanem a példátlan esetből levonható következtetéseken. December 28-án Moson megye küldött tiltakozó feliratot, Máramaros megye pár nappal később fogalmazta meg közgyűlésén ezt a tiltakozást, január elejétől kezdve pedig többek között Vas, Fejér, Ugocsa, Zólyom, Bars, Sáros megyéktől érkeztek tiltakozó feliratok vagy éppen üdvözlő levelek Telekihez, majd februárban Bihar megye, és a Jászkun terület írt üdvözlő levelet Telekihez, illetve tiltakozót a kancellárhoz.

A feliratok alaphangját a Pest megyei választmányi gyűlés január 7-i határozata adta meg, amelyet természetesen megküldtek minden megyének, így Nógrádnak is.³³ A választmány kiindulásaként úgy érezte tiltakozása nemcsak Teleki érdekében, hanem a „külföldre menekült honfi társaink” jövőbeni sorsát illetően is fontos. A szász kormány eljárásának botrányát az íratlan történelmi jog megsértésének bűnében látják, amely szerint a legyőzött menekülési joga tisztelt és megtartott nemzetközi jog. Példákat sorolnak fel Alkibiádesztől kezdve Rákóczi, Bercsényi személyén át a forradalom magyar menekültjeinek életéig. Meggyőződésük, „hogy az oly állam melynek kormánya az államiság morális erejével nem bír, a nemzetek nagy családjában nem tölti bé hivatását, s elenyészte a nemzetek örömére szolgálnd.”

Nem kevés malíciával és jövőbelátással fűzik hozzá, hogy amennyiben netán a szász kormánynak is menekülnie kell egyszer, „a magyar nemzet még a szász kormány férfiai irányában sem fog élni a visszatörlése fegyverivel”.

Úgy véli Pest vármegye közönsége, hogy bármennyire is kegyes a császár Teleki szabadságának visszaadásával, még mindig adós a többi bebörtönzött hazafi elengedésével, a bujdosók hazaengedésével, vagyonuk visszaadásával. De kegyelmet kérni nem kívánnak, mert azt csak a bűnösöknek szokás, és magyar hazafiak nem azok. S habár a harc véget ért, a válságos kor csak akkor lesz befejezve, amikor „a kibékített nemzet sz. István koronáját a szerződő Fejedelem fejére teendi”.

Néhány más megye tiltakozó felirata, illetve üdvözlő levele tovább erősíti meggyőződésünket, hogy Teleki személyéhez kötve a magyar alkotmányos élet újraindításának feltételeit fogalmazták meg. Bihar megye február 4-én kelt levelében „a bizodalom és tisztelet” adóját viszi Telekihez, majd így folytatja: „Gróf úr visszaadatik a hazának. Vajha az ön s összes hazafi társai tevékenységének sikerülhetne, visszaadni a nemzetnek a hazát.”³⁴

Hont megye hajdani főispánjának küldte üzenetét kifejezve azt, hogy az egész megye izgult és aggódott Teleki sorsáért. Levelük hűvös és semleges sorai kirínak a fennkölt hangú és érzelemgazdag üdvözlések közül s ennek megvannak a már ismert okai.³⁵

Zemplén megye a már megszokott lendülettel írta meg üdvözlő levelét Teleki Lászlóhoz. A rutinszerű sablonokon kívül (a szász kormány szídása) mindenképpen Teleki politikai visszatértét várja, mert „a haza jövője kétes és sötét”. S habár igencsak ráférne a pihenés Teleki-re, mégis vállalnia kell az itthoni politika irányítását és remélik, hogy „gazdag élete egész munkásságával s honszerelme lankadatlan törekvésével” küzd majd az új harcokban.³⁶

Heves és Külső-Szolnok megye február 21-én kelt üdvözlő levelében nem fukarkodik ugyan a bombasztikus frázisokkal, de végső gondolatmenete azt a felelősséget rakja Teleki vállára, amelyet gyakorlatilag az egész ország elvárt tőle: „vajha a haza érdekében oly hatalmasan és sikeresen folytathassa munkálkodását, minőképpen annak szolgálatában nyílt pályán töltötte életének előttünk oly jól ismert minden idejét.”³⁷

Teleki válaszait azért érdemes idéznünk, mert ezekből a levelekből fokozatosan kialakul egy vezérszerepet vállaló politikus képe, aki egyre inkább érzi milyen irtóztatóan nagy feladatot és felelősséget ró rá a nemzet szeretete és elvárása. Másrészt ezek a levelek kétségbeesett igazolások – elsősorban az emigráció vezetőinek címezve – balul sikerült drezdai utazása, illetve a császári kegyelem miatt.

Teleki az év első heteiben visszavonultan élt, pesti, Pest megyei és Nógrád megyei birtokain tartózkodott. Az első válaszaiban még nincs nyoma annak, hogy ezt a vezető szerepet kívánja elvállalni. Elsősorban köszönetzavait írja le, amelyet a nemzet ragaszkodásáért mond. Bars megyének január 31-én kelt a válasza Gyömrőn. Miután ő maga is elítéli a szász kormány tettét, arról ír, hogy nemcsak az fájt neki, hogy emigrációs társait kellett otthagynia, hanem az is, hogy jelenleg egyelőre „tevékenység nélküli tanúja drága hazánk alkotmányos mozgalmainak”. Végzetlenül lenné, ha a politikai feladatokról végképp le kellene mondania és ha „hazánk iránti kötelességeimet többé nem teljesíthetném, előttem nem volna többé becse életemnek”. (Nem tűnik szándékos belemagyarázásnak, ha ezt a gondolatát a későbbi öngyilkosság egyik motivációjának tekintjük!) Nagyon reméli pár hét múlva felléphet ismét a politikai működés terére, s elvei szerint vehet részt a hazai politikai mozgalmakban.

A Hont megyeieknek ugyanezen napon kelt válaszában gondolatai hasonlóképpen csengenek. Nem is e megyének szól, hanem a „magyar politikai közélet minden szereplőjének” az a mondata, amellyel felveti újra csak a lehetőségét politikai pályafutása folytatásának: „honi tevékenységem akadályá csupán ideiglenes, és semmi sem gátol abban, hogy midőn pár hó múlva e működési tér előttem ismét megnyílik, itt eddigi politikai elveimet, irányomat, rokonszenveimet szabadon követhessem”.³⁸

Ekkor már tudta, hogy a hamarosan megnyíló országgyűlésen ő is szerephez jut majd, s azt is sejthette, hogy ez a szerepe méltó lesz ahhoz az életműhöz, amit ő alkotott és megfelel majd annak az elvárásnak, amelyet vele szemben egy nemzet támasztott. Ha voltak is kétségei mindezek felől, meggyőzhette őt az a hatalmas ünneplés, fáklyás felvonulás a Kossuth-nóta elénekklésével, amellyel február 24-én fogadták Dákán, első nyilvános fellépése alkalmából.

Nem véletlen a dákai tartózkodása. Batthyány Lajos özvegyét meglátogatva teszi meg első nyilvános szereplését, s ez „hitvallás nem csupán a múlt és 1848 mellett, hanem hangoztatása annak, hogy nincs feledve 1849 októbere sem!” Ő maga is megfogalmazta ezt igen egyértelműen pár nappal később a Zemplén megyéhez írott válaszában: „Szentelt helyről írom e választ s köszönetet, hol egy halhatatlan dicsőségű nagy honfinak, egy feledhetetlen barátomnak emléke környez, ki hazánkért elvérzett ... Vannak bonthatatlan kötelékek, szintűgy élőkhoz, mint holtakhoz kapcsolók. Hogyne maradnék véglegelhetemig hű azokhoz, kikkel együtt szenvedtem, meg kiket siratok.”³⁹ S ettől kezdve szüntelen volt az ünneplés, bármerre is ment. Olyan népszerű lett, ahogyan Deák megfogalmazta: „még soha nem ünnepelt így senkit ez a nemzet.” Odáig jutottak a dolgok, hogy pl. április 8-én a Széchenyi rekviem után hatalmas éljenzések

közepette az ifjúság a vállán vitte lakására, nevét kiáltozta s kórusban hangzott a pesti utcákon: „Éljen Teleki, Magyarország nádora”.⁴⁰

De még csak márciusban tartunk. Március elsején kelt s a Zemplén megyeiekhez címzett válaszlevelében teljesen egyértelműen fogalmazta meg azt a szándékát, hogy ott lesz a leendő országgyűlésen. Erre kötelezi őt az a hűség is, amely odafogja a múltbeli küzdelmek még élő harcostársaihoz s a szent ügyért elesettek emlékéhez. Nagyon jól tudja, hogy ebben a helyzetben a haza „nem engedhet megjött gyermekének folytonos pihenést”. De lelkiismerete sem lenne nyugodt, ha politikai tétlenségre kényszerülne ebben az időszakban. „Pár hónapi nyugalom a legtöbb volt, mire magamat elhatározhatnám, s most már csak pár hét alatt, de naponta nehezülő viszonyok közt talán még előbb is a honfi-működés terére ismét föllépndek politikai közös küzdelemre.” Szép és igaz szavakkal fejezi be ígétét, s ezek a sorok rávilágítanak mély elkötelezettségére: „Nincs egyéb igényem annál, hogy ami vagyok, maradok utolsó percemig, a honnak igaz szívű fia, elvrokonaimnak hű bajtársa, annak is tartassam. Hiszen ügyünknek csak azzal áldozhatom, amivel bírok, elszánt, ernyedetlen honszeretettel.”⁴¹

S amikor pár nap múlva március 9-én megfogalmazza a Heves megyének szánt választ, még nem tudja, hogy már öt nap múlva, március 14-én átveszi a királyi meghívót az április 2-án megnyíló országgyűlés főrendi házába.⁴² Éppen ezért, amikor ez a levele március 19-én megjelent a Pesti Napló hasábjain, egyfajta politikai belépőnek is olvashatták. Egyrészt azért is, mert Teleki itt egyértelműen utal az emigráns magyar politikusok rendkívül fontos európai szerepére, akiknek hivatása volt „dicsőíteni daliáinkat, közhírűvé tenni ama hősi küzdelmet, megértetni a haza szent ügyét, ellentmondani minden álhírnek, s nem engedni balmagyarázatot, félreértést, hazánk erejére, s kívánságaira nézve.”

Ma már tudjuk, hogy ezen egyetlen mondat mögött milyen fáradhatatlan és következetes politikai aktivitás rejtőzött az emigráció vezetői részéről. E politikai folyamatnak néha ellentmondásos tényeit Teleki maga is nagyon jól ismerte, éppen ezért tudta igazán értékelni azt, hogy az európai közvélemény rokonszenve a magyarok felé fordult, „hogy ügyünk világoszerzte ugyanegynek tekintetik a való szabadság és polgárisulás ügyével...”

Másképp pedig a Heves megyei levélben egyértelműen kimondja: „Nyitva előttem a politikai működés tere. Semmi sem akadályozhat hazám iránti kötelességeim teljesítésében”. S ha bárki kételkednék is hazaszeretetében, elkötelezettségében, annak így válaszol: „... nem tértem el soha politikai hitvallásomtól, soha azon zászlótól, melyet enyimnek vallottam, hogy soha senkinek sem tettel, sem szóval, sem csak bár egy intéssel is, nem adtam arra jogot, hogy föl is tegye rólam, miszerint elveim, s rokonszenveim, óhajításaim bármelyikéről valaha le tudnék mondani. Meg van, hála égnek! ezen öntudatom”.⁴³

Egy nappal később jelent meg ugyanezen lapban a március 18-án Pest város közgyűlésében mondott beszéde.⁴⁴ Az ülésterembe belépő Telekit hatalmas ováció fogadta s rövid beszédében – a városi képviselők utolsó ülése volt ez – nemcsak elbúcsúzott választóitól, akik a 12 évi távollét alatt is megtisztelték bizalmukkal, de be is jelentette, hogy a politikai működés tere előtte nyitva áll, s ő azon cselekedni is akar, hiszen „nem függ többé tőlem akaratomon kívüli körülmények által okozott mulasztásaimat után pótolni, mivel a megbízás, melynél fogva tehetném, megszűnik”.

Sopron vármegyéhez írván ezt fogalmazza meg: „Eddigi elveimet, irányomat, rokonszenveimet ezentúl is szabadon és korlátlanul követhetem. A politikai tér itt előttem teljesen nyitva áll. Soha se tudnám magamnak megbocsátani, ha arról lemondtam volna”. Ez a levél március 15-én íródott. A Bács-Bodrog megyeieknek öt nappal később írta: „Nehéz idők járnak, de ha semmi egyébben nem is, saját erőnkben, ügyünk európai állásában, a polgárisult nemzetek irántunk rokonszenvében, az általános polgárosulás és való szabadság ügyének a miénkkel ugyanazonosságában bízhatunk és ezért hazánk jövőjét biztosnak hiszem.”⁴⁵

Teljesen igaza van tehát Szabad Györgynek, amikor úgy ítéli meg, hogy „Teleki üzenetei a függetlenség kivívására törekvőkkel azt sejtették: van már országos politikai vezetőjük”.⁴⁶

Természetesen ezekből az üzenetváltásokból Nógrád megye sem maradt ki. Csak azért tárgyaljuk az időrendből elszakítottan e kapcsolat tényeit, hogy egységesebben érzékeltethessük milyen viszony fűzte Telekit a szívének oly kedves vármegyéhez.

Nem szándékozunk bemutatni ezt a kötődést a maga történetiségében, pusztán csak emlékeztetünk rá, hogy az az érzelmi kötődés már egészen kisgyermekkorától jelen volt Teleki életében. A sziráki kastély ennek megannyi eseményét őrzi. A „Latzika naplója” bájos soraival tanúskodnak ennek az élményvilágnak az összetevőiről: a kastélybeli játékokról, a sétákról a parkban, a béri kirándulásokról stb. Augusztá nővéréhez írott leveleiben évtizedek múltán sem tudott meghatódottság nélkül ezen évekről emlékezni.⁴⁷

Szabadulása után február 16-án látogat el első ízben újra Szirákra nővéréhez Bozó Pálné Teleki Augusztához. Ámbár titokban érkezett délutánra már az egész környék ott tolong az udvarban, s nemcsak a megyei nemesek érkeznek nagy számmal, hanem a földművelő nép is, akik már nemcsak a derék földesurat ünneplik, hanem a nemzetnek „Isten csodájára visszakapott elhivatott vezetőjét”.⁴⁸

Egy nappal később Pestről írt kedves sorokat nővérének Szirákra, meghatottan megköszönve az ünneplést gyermekkorának színhelyén: „Kedves lelkem Gusztim! Sok sok szívest! Köszönetemet, hálaomat azért a kedves fogadtatásért. Sokat a szirákiaknak, s a vanyarcziaknak, az egész vidéknek, az egész megyének. Vörösének, Szudyének, Fráterének, Sréterének, s az mindnyájuknak, akiket láttam, s azoknak is akiket ottmulatásom rövidsége miatt elmulasztottam”.⁴⁹

Ekkor már íróasztalán volt a Nógrád megyeiek üdvözlő levele is, amelyet február 11-én fogalmaztak meg Balassagyarmaton közgyűlésükben a megye képviselői. Ezt a levelet most köljük első ízben:

„Méltóságos gróf! Kimondhatatlan örömmel lelkesedünk, midőn mai napon tudomásunkra esett: hogy a végzet Méltóságodat, kit mi legkülönösebben megyénk gyermekének büszkeséggel vallunk, lángoló hazaszeretete martyrságának 12-ik évében megyénk kebelébe vissza vezérlett, sokkal ragyogóbb fényben tündöklék szemünkben polgári életének egyes vonása és összhangzott egésze, semmint a Szász országai kormány emberiséget sértő s a mívelt század károztatását magára vont abbóli eljárása miszerint az a nemzetközi jogok botrányára vendég szeretetét Méltóságod letartóztatásával s üldözőinek átszolgáltatásával gyakorolta fényes hazafiúsága iránti bizodalunkat legkevésbé is megtántoríthatta volna.

Hazafi nevének egész nagyságában üdvözöljük édes honunk földén, s különösen megyénk kebelében Méltóságodat gyenge kárpótlása ez a sok éveken át szenvedett sanyarúságoknak, legyen azonban hálás hazafi érzelmünknek eme ömlengése mártyni töviskoszorújába tűzött egyik virág, melyet honfiúi kegyeletünk belétűzött.

Hazafiúi üdvözlötünk mellett sat. Kelt 1861. évi február 11-én Bgyarmaton tartott bizottmányi ülésből”.⁵⁰

Ámbár ez a levél valóban csak „ömlengés” és semmi konkrét utalást nem tartalmaz Teleki várható politikai szerepére, de az első tekervényes részében mindenképpen érzékeltetik, hogy Teleki letartóztatása és bécsi szabadon bocsátása után bizonyos körökben megrendült a bizalom hazafisága iránt. A korabeli bécsi sajtó ugyanis egyértelműen úgy állította be a helyzetet, hogy Teleki hálásan és megalázottan köszönte volna meg a császárnak a kegyelmet. Nógrád azzal, hogy jelzi, hogy bennünk nem rendült meg a bizalom, sejteti, hogy másokban viszont igen.

Teleki válaszlevele ezzel szemben sokkal több információt nyújt nekünk, s ez a levél szervesen hozzátartozik abba a sorozatba, amelyről korábban már szoltunk, s amelyekben Teleki bejelenti: folytatni fogja politikai szereplését Magyarországon. A levél február 25-én kelt Dákán és március 10-én jelent meg nyomtatásban.⁵¹ Másrészt ez a levél kiváltképpen értékes lehet a mai nógrádiaknak, hiszen Teleki László szinte tételesen felsorolja miért kedves számára ez a megye. S noha ezt megteszi Pest megye, Heves megye, sőt Hont megye esetében is, mégis látnunk kell, hogy ebben az esetben ez valóban több holmi udvariassági formulánál.

„Mélyen tisztelt Megyei Közönség!

Nem bírom szavakba foglalni azon legbensőbb megilletődését lelkemnek, mellyel vettem s olvastam Önök szíves részvétteljes, rokonszenves levelét.

Mennyi feledhetetlen emlék köt engem Nógrád megyéhez! Ott vannak elhunyt kedvesim sírjai, szüleimé, testvéreimé. Éltem aranykorát nagy részt ott töltöttem. Első oktatásaimat ott nyertem. Ott avattattam föl a hazafiság gyakorlati pályájára. A Nógrádi megyeház volt politikai életem első tanodája s küzdtere. Hálával fogadom, tisztelt Honfitársak, arrólí kegyes megemlékezésüket, hogy én e lelkes Megye gyermeke vagyok s büszkén vallom magamat annak. Annyival meghatóbb volt reám nézve, annyival becsesebb nekem a mélyen tisztelt Megyei Közönség irántam táplált hazafiúi részvételének s bizalmának kijelentése.

A haza szent ügyeért annak hű fiai — annyian! — mindnyájan sokat szenvedtünk. Honnmaradtak szintűgy mint száműzöttek, annyi személyes és családi gyász közepette is, a legfőbbbet, a haza gyászát és kínait, örökké szíveinkben hordozók. Nekem olly sok évekig tartó hontalanságom után, osztályrészemül még azon győtrelem is jutott, hogy a külföldről is erőszakosan szakadtam el, mint hajdan a hontól, s nem jöttem, hurczoltattam vissza, szintűgy akaratlanul, mint időelőtt.

A rajtam elkövetett hihetetlen büntett fölzúdíttotta az egész polgárisult világot. Miként tettem volna én azt föl lehetőnek? Példátlan volt az eset! — Tudom, hogy Európa közvéleményének hatalmas hangja nem személyemért dörgött, hanem egy szent elvért, melly személyemben, olly ocsmány megátalkodottsággal, sértve lőn. Annyival vígasztalóbban hatott reám a teljesen egyhangúlag kimondott bélyegzően kárhoztató ítélet a Szász kormány fölött. Hiszen ez ismét egy bizonyosága annak, hogy általános érdek- s elvközösség uralkodik már az európai nemzetcsaládban, mellynek mi is egyik tagja vagyunk. Hol találhatnánk pedig hazánk jövőjének jobb biztosítékát mint illy érdek s elvközösségben?

Mi politikai hitemet illeti, azt tisztelt honfitársaim ismerik, s tudom föl is teszik rólam, hogy ahhoz hű maradandok véglegelitemig. Miként is lehetne valaha megfeledkezni annyi közös működésről, küzdelemről, szenvedésről, annyi derék bajtársról — itt bent és ott künn — meg annyi dicső hamvokról!

Kevés hetek múlva megnyiland előttem a politikai tér. Adja Isten, hogy e téren ernyedetlenül s elszántan működve, tisztelt honfitársaim rokonszenvét s bizalmát valaha úgy érdemelhessen meg a mint azt megérdemelni lelkemből óhajtom! Nincs ennél magasztosb czélja életemnek. Fogadják kegyesen mély hódolatom s hálám e szívből jövő szavait.

Legyen a Magyarok Istene velünk, s legyen valahára ismét igazán miénk e hon!

Változhatlan hűséggel s nagyraböcsüléssel öröklök a mélyen tisztelt Megyei Közönségnek.

Dáká. 1861-ik évi február 25-ikén

alázatos atyafi szolgája Teleki László"

Teleki László személye s a vele kapcsolatos fejlemények mellett volt még számos olyan kisebb-nagyobb politikai esemény, amely tovább erősítette a megyék kapcsolatait, a rendszeres véleménycsere szükségességét és fontosságát igazolta, az egységes álláspontok kialakításához és képviseléséhez fontos tanulóiskola volt.

Pest megye február hó 12-én a Nógrádba küldött levelében „rokon érzelmű fogadtatást vár” az Országbírói Értekezlet készülő munkálatai ellen.⁵² Ez szorosan összefügg azzal, amit majd a császár is kifogásol: a törvénykezést a meglévő magyar törvények értelmében kívánják végezni. „A Nemzetre sine nobis de nobis rá erőszakolt hatalom-cselekmény — bizalomnak, rokonszenvnek soha! — de elkeseredésnek, sőt gyűlöletnek szülő anyja, igen” — figyelmeztetik a kancellárt.

Asbóth Lajos elfogatása ellen Krassó és Temes megye tiltakozott, erős támogatást kérve a többi bizottmánytól is. Asbóth volt honvéd tábornokot „titkos katonai szervezkedéssel vádolták ... azzal gyanúsították, hogy kapcsolatban áll az emigrációval, honvédszászlóaljakat szervez az országban”. Ezt is olyan esetnek ítélték meg, amely túl a személyes szabadság-jogok megsértésén s egy emberi tragédián, a nép bizodalját rendíti meg uralkodójában: „az esemény alkotmányos fejlődésünket folytonosan gátló akadályok nagysága s komolysága iránt, legkisebb kétséget sem hagy fenn, s újra ébredő szabadságunk hajnalán, Felséged kormánya intézkedései, s szándokai iránti bizodalomnak csárait is kiölni képes.”⁵³

A Honvédegyletek ügyében is számos átirat érkezett Nógrád megyéhez. Mindenki kéri az ügy támogatását, ha lehet anyagiakkal is. S ha ezekben a kérvényekben szó sincs egyfajta nemzeti fegyveres erő újraszervezésének mégcsak gondolatáról sem, de benne van a 48-as törvények és események vállalásának ténye és fontossága. Úgy vélik a „nemzeti szabadság visszaküzdött első sugára meghozá a szenvedők részére a vigaszt” s ilyenkor inkább van alkalom gondolni és segíteni a hajdani harcosokra. Hiszen ők voltak azok, akik „törvényes nemzeti harcban” úgy megtörték a zsarnokság óriási erejét, hogy az csak orosz segítséggel kerekedett úrrá rajtuk. Természetes, hogy a megyék igyekeztek leplezni valódi szándékukat, de több helyen a császár aggodalmaskodhatott, hogy ezen „fatális philanthizmus mögött katonai szervezkedés készülődik.”⁵⁴

Fiume ügye is sokáig borzolta a kedélyeket. Az utcai zavargások miatt kihirdetett ostromállapot ellen tiltakozó Pest megye, Temes megye leveleiben azt is érezzük, hogy ők nem csak egy város érdekében emelnek szót, hanem nagyon is érzik ennek példát statuáló, elrettentő szerepét is. De utalnak annak a veszélyére is, hogy mi történik akkor, ha egy polgári konfliktust nem polgári úton oldanak meg, hanem fegyveres erővel: „E rendkívüli és méltán gyűlölt rendszert alkalmazó kormány irányában a zaklatott nép bizalma végkép elhal, az érzület pedig, mely ellen használtatott, uralma alatt megerősödik.”⁵⁵

A Ludoviceum ügyében is tettek egyeztető lépéseket a megyék. Pest megye kérésére támogatták azt, hogy a katonai iskola épületét az eredeti célok teljesítésére adják vissza „s eképp az ország legsúlyosabb sérelmeinek gazdag lajstroma eggyel fogyasztassék.”⁵⁶

Voltak azonban ennél valóban súlyosabb sérelmek is, amelyek felett hatalmas vita és még nagyobb mennyiségű levelezés folyt. Az országgyűlési meghívó levelet 1861 február hó 14-én adta ki a császár s az országgyűlést Budára, április 2-ra hívta össze.⁵⁷

Ismételten Pest megyét tudjuk említeni aki elsőként és a példakövetés lehetőségével foglalta össze jogos sérelmeit az országgyűlés királyi meghirdetésével szemben. Úgy vélték, hogy ez a legfontosabb közjogi ügy, ebben nem lehet rendeletileg intézkedni. Sérelmes az is, hogy Budára hívták össze, amikor a törvény Pestet ír elő. Kihagyták a meghívóból, hogy az országgyűlés egyedüli törvényes nyelve a magyar. Több magyar várost és helytartóságot is kifelejtettek a meghívandók listájáról s ezzel együtt Erdélyt sem hívták meg a magyar országgyűlésre.

Sok megye fogadta el Pest sérelmi listáját, de mindenhol siettek leszögezni, bár a magyar közjoggal ellentétben az országgyűlés esetén összehívása, s ezt nem is ismerik el, mégis küldenek követeket az országgyűlésre, mert úgy vélik ez az egyetlen módja, hogy az önálló államiság kicsinyke pislákoló fátylát megerősítsék. Ung megye odáig is elment, hogy felvetette: tekintve, hogy a király ezzel a hibás levéllel megsértette a *pragmatica sanctio* elvét, érvénybe lép a szabad királyválasztás joga Magyarországon. A Kraszna megyeiek kihasználják azt az alkalmat is arra, hogy levelük végén kijelenthessék szilárd elkötelezettségüket 1848-hoz és himnikus szárnyalással fejezzék ki hitüket a jobb jövőben: „... még jöni fog, még jöni kell időnek, melyben a törvény és igazság világi hatalom nélkül győzedelmeskedni fog az igazság és törvény nélküli erőn és hatalmon.”⁵⁸

Azt már csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Nógrád is közvetlenül élte meg az egyes megyékben kibontakozó vitát a követutasításos rendszer megtartásáról vagy elutasításáról. Becsületére legyen mondván, ebben a kérdésben határozottan — de nem egyöntetűen — elutasította pl. a Nyitra és Közép-Szolnok megyeiek anakronisztikus javaslatát.⁵⁹

Hasonlóan aktív kapcsolat alakult ki Erdély ügyében is ezekben a hetekben. Minden levélíró egyetértett abban, hogy Erdélynek a magyar országgyűlésen van a helye. Kraszna megye valóságos ultimátumot intézett ebben az ügyben az uralkodóhoz felvetve, hogy Magyarország hűsége a trónhoz csak úgy biztosítható, ha Erdéllyel való összekapcsolása megtörténik. Kolozsvár városa az életét is feláldozná azért, hogy ismét egy nemzet lehessenek. Torda megye úgy vélte, hogy így elszakítottan a közös hazától „az egységes Ausztria ábrándjainak válnának áldozatává, vagy a reakciónak, mely nem alszik és rendezi magát”.

S a sort folytathatjuk még az átiratok felsorolásával, de itt arra kell utalnunk, hogy ezekben a levelekben helyenként előtűnik egy igen korrekt és higgadt álláspont is az erdélyi románok politikai gyakorlatának kérdésében. Mind a választmányokban, mind a megyei irányítók között nagy számban találunk román és szász nemzetiségűeket, s a közös politikai küzdelem szerepét az erdélyi megyékben nem győzik hangsúlyozni. Természetesen az Unió kérdése, a román nemzetiségi mozgalmak szerepe sokkal bonyolultabb volt annál, ahogyan itt csak jelezni tudtuk a kérdést. Bécs számára egyértelmű volt, hogy Erdély különállását fenntartsa „nem utolsó sorban éppen katonai szempontból, erősségnek a szerinte lázadással fenyegető Magyarország hátában”. S az sem érdekelte különösen, hogy egyre erősödő feszültség mutatkozott éppen emiatt a magyar-román viszonyban.⁶⁰

A februári pátens megjelenése váltott ki még ekkora együttes gondolkodást és cselekvési szándékot a vármegyékből. Több levélben van utalás a Nógrádból kapott határozatra, illetve más megyék hasonló jellegű javaslataira. A lényeg az, hogy a megyék többsége elutasította a birodalmi gyűlésben való részvételt s azokban esetleg feladatot vállaló magyar politikusokat pedig egyenesen hazaárulónak tekintették. Temes megyében olyan nagy volt a megindultság ezen határozat kimondásakor, hogy annak felolvasását „ösztonszerűleg üléseikből felállva, komoly mély megilletődéssel fogadták”. Több megye egyértelműen a nemzet szabadságát veszélyeztető intézményt látott a tervezett birodalmi tanácsban. Veszprém, Esztergom, Trencsény, Torontál, Szabolcs és még megannyi megye érvelt közösen: „a legkisebb engedékenységből mily nagy tér nyithatnék az alkotmányunkat kétségbevonó álokoskodásnak és ártani törekvő szándéknak”. S közösen mondták valamennyien a tán sematikusnak tűnő, de nagyon is igaz mondatot: „Szenvedhetünk, elvérezhetünk, de hazánk jogait nem adjuk fel soha”.⁶¹

Ez a magatartás volt érzékelhető Teleki László magatartásában is. Abonyi választói beszédében fejtette ki hogyan értelmezi a „szorosabb összefüggést a nemzeti és a társadalmi cselekvések között, a céloknak és feltételeknek egybekapcsolt és messzetekintő meghatározását”. Tovább lépett a 48-as törvények visszaállításánál és a forradalmi viszonyok megtartásánál.

„Alap ez — mondotta — melyet mind alkotmányos, mind demokratiai jogegyenlőségi tekintetben fejleszteni kell.” Ez volt a programadó beszéd a mellé sorakozók részére is. „Magán az országgyűlésen kellett eldőlnie — írja Szabad György — kik csoportosulnak köréje, s milyen őszintén vállalják célkitűzését a helyi politikai küzdelmek nyomán és egyedi programok alapján megválasztottak közül.”⁶²

Nógrád megyében is aktív levelezés folyt a soron következő közgyűlésig. A fő kérdés az országgyűlés volt. Levelet írtak Vay Miklóshoz Erdély meghívása érdekében. Egy másik levélükben ugyancsak tőle kérték, hogy Pesten legyen az országgyűlés s rögvest meg is kérték a Pest megyeieket, siessenek gyorsan helyet keresni a képviselők üléseinek városában.⁶³

A március 12-i ülésen foglalkoztak érdemben a februári pátenssel. Azonnal és egyértelműen elutasították: „e manifestumot, sem alakja, sem tartalmára nézve törvényesnek és törvényszerűen kötelezőnek se el nem ismeri, se el nem fogadja.” Fő kifogás az, amire már utaltunk: Magyarország függetlenségének védelme, önállóságának évezredes múltja. Nógrád megye is honárulónak tekinti mindazokat, akik valamilyen módon kapcsolatba kerülnek a birodalmi gyűlés munkájával.

Ezután állt fel Madách Imre s tette meg javaslatát arra, hogy nyitassanak meg a terem ajtajai s akik „a határozatért a felelősséget elvállalni nem akarják, távozásra szólítsanak fel, a kik pedig a határozat hozatalába befolylni ohajtanak, azt aláírásaikkal szentesítsék”. Senki nem mozgott a helyéről, mindenki aláírta Nógrád határozatát, amelynek kezdeményezője Repeczky Ferenc volt.

Felolvasták az országgyűlésre meghívó királyi levelet is. Erre nézve olyan határozatot hoztak, hogy „mindaddig, míg az 1848-diki törvények teljesen életbe léptetve nincsenek, a törvényhozás a királyi hitlevél tárgyalásába, a koronázásba, szóval semmi törvényhozási munkálatba ne bocsátkozzék.” Mindenképpen elküldik a képviselőket az országgyűlésre, mert így talán mégis lesz alkalmuk hatékonyan szót emelni a megsértett alkotmány és törvények helyreállítására.⁶⁴

A választások során a megye hat választó kerületében — nem minden korteskedés és vérontás nélkül — Madách Imre, Kubinyi Ferenc, Pulszky Ferenc, Frideczky Lajos, Károlyi János és Fráter Pál választottak meg. Közülük öten voltak a határozat párt tagjai, s mint ilyenek is közvetlenül találkoztak és tanácskoztak Teleki Lászlóval. S ők voltak azok is, akik a tragikus esemény hírért elhozták haza Nógrádba.

A május 8-án bejelentett hír valóban megrendítő volt. Nem áll szándékunkban itt foglalkozni azokkal a mendemondákkal, fantazmagóriákkal, amelyek e szomorú eset okait magyarázták. Szabad György legutóbbi publikációja⁶⁵ még azokat is elhallgattathatta, akik szívesen keresnek rejtélyes okokat, összefüggéseket a nagyon is egyértelmű esetek mögött.

Halálának magyarázatára dolgozatunk végén még egyszer visszatérünk ugyan, de most itt az a feladatunk, hogy témánk szempontjából vizsgáljuk azt a hatást, amit e szerencsétlen eset kiváltott. Ha néhány vármegye reagálását nézzük s megpróbáljuk elemezni, akkor máris még közelebb kerülünk ahhoz a kérdéshez: micsoda várakozással fordult Magyarország népe Teleki felé, érzékelhetjük, hogy ez a hatalmas felelősség Telekinél erősebb alkatúakat is összeroppantott már. Bármennyire szeretnénk a retorikai túlzásokat lefaragni ezekből a nyilatkozatokból, kétségtelen, hogy valamennyi mélyén az eredendő gyász és fájdalom húzódik meg, s annak a valóban pótolhatatlan veszteségnek az érzete, amelyet e nagy magyar politikus halála jelentett.

Kolozs megye⁶⁶ részvétlevele, amelyet Nógrádba is megküldött, tipikus példája mindannak, amit fentebb mondtunk. „Hőslelkű vezérnek” nevezik Telekit, aki az alkotmányos élet terén küzdők között a legkiválóbb volt, valóságos „szenny és félelem nélküli lovag”. Példamutató volt az a hazaszeretet, amely végigkísérte egész pályafutását. „Magas erénye s páratlan

resignatioja által eszményképe lőn az ifjúságnak, mintája az érett férfikornak, dicsősége nemzetének, s mint politikai jellem, egyik büszkesége a civilizált világnak.”

Úgy érezték a halálhír hallatán, hogy minden elveszett, hogy minden jól induló terüknek vége van mindörökre. De erőt kell venni a nemzet fájdalmán, mert „Teleki nemes szívének vére is egyesítendi az egy célra törő, de különböző utakon indult véleményeket, s mert hisszük, hogy a mártír vérel szentelt ügy diadalát az ármányok ha késleltetik is, de meg nem semmisíthetik.”

A Hajdú kerület gyászleveléből is ez a bizalom csendül ki, de az ő vigaszuk már az utókornak is példát teremt. Azaz a jövő nemzedékek Teleki életéből és halálából tanulhatják meg „minő volt e nemzedékek hódolata a hazafiúi tiszta erények és érdemek irányában, s minő e nemzedékek fájdalma a dicsők elvesztése felett; és megtanulhassa, hogy e veszteségek a nemzet kebelében élő alkotmányos jogérzelembeli egyesülés kapcsainak nem tágtítására, hanem még szilárdítására voltak végzetileg elrendelve.”⁶⁷ (Az „elvesztett dicsők” az elmúlt napok nagy halottjai, Teleki és Pálóczy László voltak.)

Zemplén megye is e nagy halottakra való visszaemlékezéssel kezdi levelét.⁶⁸ Bár nagy volt a gyászuk, de semmi lett mindaz, amikor Teleki halálhírét meghallották: „reggel kezdődtek sóhajtasaink s könnyeink éjjel folytanak.” A gyász fokozódott, hiszen nagy feladatok előtt állt a nemzet. Magyarország élete „folytonos harc és tusák folyása”, s most ilyen harc áll a nemzet előtt, de ezúttal nem fegyverrel vívják, hanem a törvények asztalánál. Ennek a harcnak volt egyik vezére Teleki László, mi több „a győzelem egyik legfőbb keze.”

„Ernyedetlen munkásság” jellemezte s „akaratához nem fért az ingadozás, jelleméhez nem fért a félelem”. Ő volt az aki a reményt ébren tudta tartani a nemzetben még az emigrációban is: „reménylett midőn mi csüggedtünk, s őrt állott s munkált künn, midőn mi itthon bilincsekbe verve az önkény és erőszak játéka voltunk.” S a végén kiszakad belőlük az őszinte és igaz sóhaj: „Nem vagyunk elkényeztetett kengyencei a sorsnak!”

Nógrád megye nagy halottja feletti gyászt május 27-én fejezte ki. E napon jelentette be ünnepélyesen Teleki halálát a főispán és kérésére az ülésező megyei választmány tagjai „Isten szabad ege alá” mentek, hogy ott adózzanak Teleki László emlékének. „Több ezerre menő népsokaság” előtt előbb Kiss Gábor losonci lelkész búcsúzott Teleki Lászlótól a helvét hitvallás szavaival, majd Szontagh Pál „elragadó ékes szónoklattal ecsetelé a gondolatokat, mik e megye minden tagja elméjében átvillantak.”⁶⁹

A losonci lelkész búcsúbeszéde nem tartalmaz számunkra érdekeset a megszokott egyházi frázisokon kívül. Szontagh Pál búcsúztatójának néhány gondolata azonban feltétlenül érdemes a figyelmünkre.⁷⁰ „Valóban sokat éltünk mi már” — mondja keserűen a megyei politika jeles vezetője s a közelmúlt nagy gyászaira, Széchenyi és Pálóczy halálára gondol. S most íme meghalt Teleki is, a „democratia ragyogó lovaga, reményünk virága, a magyar nemzeti érzület tolla és kardja”. További szavai is azt a felfokozott várakozást fejezik, amelyről már előbben szoltunk. Egy egész nemzet tőle várta a boldogulást jelenlegi helyzetének kiúttalanságából.

Majd ő is a remény szavait említi: „Teleki László nem hal meg soha! Férfiak, kiknek nevök nagy bölcselmi, társadalmi s politikai abstractiókkal vannak elválaszthatatlan összeköttetésben, halhatatlanok, Míg az önkény elleni küzdelem az emberek tiszteletét megnyeri, míg az általános egyenlő népszabadságérti áldozni tudás bámulatot költ, míg az egész emberiséget felölelő evangeliomi szeretet előtt meghajlik a legbüszkébb homlok is: Teleki László emléke élni fog.”

Szép és őszinte gondolataiban a halhatatlanság, a nemzeti megbecsülés örökké élő kritériumait állítja fel, amelyek mind a mai napig meg kellene, hogy határozzák egy-egy politikus, de a hétköznapi ember eszmeiségének értékét, egy életút értékének minőségét. Mert

egy-egy ilyen emberre való ernlékezés a jövődben is mindig mértéke, illetve „próbaköve leend azon haladásnak, mit az emberfaj bölcsesség és erényben teszen.”

Egy nappal később a megyei közgyűlés ismételtén foglalkozott Teleki emlékével.⁷¹ Ekor fogalmazták meg a nógrádiak a maguk gyászlevelét, amelyet ugyancsak elküldtek szerte az ország más vármegyéibe. Ha csak minden kommentár nélkül felsoroljuk azokat a kifejezéseket, amelyekkel Teleki Lászlót illették, még szemléletesebbé válik előttünk a helyzet: „a képviselőház vezérszónoka; a democratia ragyogó lovagja; az egykori ellenzék szeméfenye; a tántoríthatatlan elvhűség utánozásra méltó példánya; az 1848-dik törvények száműzött vértanúinak kitűnő jelese; a nemzet remény csillaga.” Méltó tehát, hogy e rendkívüli férfiú hamvai a majdan felépítendő nemzeti Panteonban találjanak végső nyugalmat s kéri, hogy ennek létrehozását minden megye támogassa.

Ugyanakkor Nógrád megye a maga illetékességén belül mindent megtesz, hogy Teleki László emlékét halhatatlanná tegye. Jegyzőkönyvileg jelentik ki, hogy gróf Teleki László „halála nemzeti közcsapás”. Az országgyűléssel hivatalos formában is közöltetik „a megye fájdalma”. Családjának illő gyászlevelet írnak. Losoncon és Balassagyarmaton utcát neveznek el róla, arcképét megfestetik a megye nagy üléstermébe, s ezekkel kapcsolatban minden költséget a megyei pénztárból fizetnek ki.

Még ezen a napon meg is fogalmazták és elküldték a részvétlevelet a legközelebbi hozzátartozónak, Teleki Augustza grófnőnek.⁷²

„Méltóságos grófnő! Az egész nemzetet leverő híre gróf Teleki László halálának, a megye közönségét kétszeresen sújtja, mert a felejthetetlen elhunytban nem csak a haza nagy emberét, hanem e megye büszkeségével magáénak tartott hű fiát veszttette!

Élethez, hazaérkezéséhez hazánk feléledésének, felvirágzásának reményei fűződtek.

Hittük, hogy a dicső hont — mit gr. Teleki József a „Hunyadiak korában” remek tollal rajzolt előnkbe, mint Magyarország leendő Nádora — gróf Teleki László fogja előteremteni!

Hittük, hogy a 12 évig külföldön viselt töviskoszorú sebeit a nemzet hálája behegesztheti, s a szent mártyr koszorúiba hervadhatlan virágokat tűzhet a nemzet közszeretete, a viszontlátás édes öröme.

Halálával reményeink is sírba szállottak, s azt nem engedte a gondviselés, hogy a nemesek legnemesbikének, ki értünk annyit tett és annyit szenvedett tartozásunkat csak némileg is leróhassuk.

Mi vígasztalhatatlanok vagyunk! s mély fájdalomunknak csak az szerez némi enyhületet, hogy e gyászsorokban Méltóságodnak az elhunyt köztiszteletű testvérének s ekként az érdekkel tündöklő gr Teleki családnak elpanaszolhatjuk szomorúságunkat, levertségünket.

Méltóságodat ha vígasztalja valami, úgy az bizonyára az összes nemzet közbánata és a megye minden kebelt átható közgyásza.

Kelt Bgyarmaton, 1861. évi május 28-én tartott bizottmányi közgyűlésünkből.”

A május 29-i közgyűlésen újra csak felmerült Teleki László neve, mert ekkor határoztak úgy, hogy a gyászünnepek két emlékbeszédét kinyomtatják majd egy hét múlva az első alispán, Desseffy Ottó javaslatára úgy döntöttek, hogy a kiadványból befolyt bevételt átadják a Magyar Tudományos Akadémia javára.⁷³ Az összeg nagysága lényegtelen, de a gesztus szép.

Lehetne sorolni az okokat számosan, amelyek a szomorú véghez vezettek. Most tárgyalt témánk csak egy szerény adalék, amely a bizonyítékok felsorakoztatott légiójával hihetőnek tűnik: a nemzet felfokozott várakozása, az extázisig vitt rajongás, a vármegyék térdregró hódolata olyan magasságokat nyitott meg Teleki szeme előtt, ahonnan lenézve csak a pusztulás végtelen vízióját láthatta maga előtt.

Nem lehet azt állítani, hogy Teleki halála után és az országgyűlés munkálatai során a megyék kapcsolata is lassúbbá vált. A politikai életben ezután is számos olyan esemény történt, amely igényelte a kölcsönös tájékoztatást, álláspont egyeztetést továbbra is. Ilyen volt a hosszan elnyúló vita az országgyűlési képviselők napidíjáról, az adószedés elleni közös fellépésről. Nagy vihart váltott ki az ún. túrócszentmártoni ügy is. A szlovák mozgalom ellen egységesen mozdultak meg a megyék. Nógrád is óvással élt az országgyűlés előtt. S habár Szakolca város levelében másmilyen szándékkal fogalmazta meg üzenetét, mondata mégis reális óhajként tűnik másfél évszázad távolából: „Még jőni kell, még jönni fog egy jobb kor, melyben minden nemzetiségek azon meggyőződésre jutandnak, miszerint alkotmányos szabadság élvezete mellett további fejlődésük egyedül rajtok áll.”

S voltak olyan valóban nevetségesen aprócska ügyeik, mint a régi magyar mértékrend-szer visszaállításának kérdése, amelyben Nógrád is azokkal tartott, akik e mellett döntöttek, hogy ezzel is „a kényuralom intézkedéseinek utolsó maradványa is kitörültesse a nemzet emlékezetéből.”⁷⁴

Ez lett volna hát a „Dicső Nógrádból”, a reformkori küzdelmek egyik jeles megyéjéből? A régi itce visszaállításán veszekednek, miközben Pesten egy polgári Magyarország megteremtéséért folyik hatalmas elvi küzdelem? A helyzetet nem lehet így leegyszerűsíteni. Ez is Nógrád és az is. Mert itt élt Szontagh Pál is, aki 1849-től éveket ült börtönben meggyőződéséért. Pulszky Ferenc is Nógrádból indult ellentmondásos, ám politikailag oly fontos európai útjára. S itt élt Madách Imre is, aki az ötvenes évek társadalmi poklain és egyéni életének gyötrelmein keresztül jutott el a megye vezető politikusának tisztjéig. Akinek 1861-es választási beszéde a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavak jegyében hangzott el, s aki majd az országgyűlésen nagyhatású beszédével teszi le politikai névjegyét a nemzet asztalára. Teleki László öröksége Nógrádban sem hagyományozódott méltatlan utódokra.

Jegyzetek

1. Szabad György: Forradalom és kiegyezés választójtján. (1860–1861) Bp. 1967. Akad. Kiadó. 611. p.
2. Friebeisz István: Megyei alkotmányos mozgalmak 1860 október 20-tól 1861 ápril 2-ig. Pest. 1861. (Továbbiakban FIM) 3-21. p. valamint a határozatok: Nógrád megyei Levéltár Közgyűlési iratok (továbbiakban NML Kgy.) 57/1861.
3. FIN 193–199. p.
4. Uo. 187–189. p.
5. NML Kgy i. 1697/1861.
6. Uo. 98/1861.
7. Uo. 97/1861.
8. Uo. 94/1861.
9. Uo. 70/1861.
10. Uo. 335/1861.
11. Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében = Madách tanulmányok. Bp. 1979. Akad. Kiadó. 299. p.
12. Szabó Béla: Nógrád megye története 2. k. 1849–1919. Salgótarján. 1969. 20. p.
13. FIM 169. p.
14. Nógrád megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyv (továbbiakban NML Kgy jkv.) 7/1861 – Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében ... 300. p. – FIM 170. p. (a vitából több részletet közöl). Itt írja le, hogy a hideg hangulatban fogadott főispán „a közönség tiszteletét, bizalmát csakhamar megnyeré, ezen érzelmeket Repeczky Ferenc tolmácsolá, kijelentvén, hogy ő exclja által ezen ülésfolyam bölcsen vezetettett.”
15. Szabó Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében ... 300. p. – Szabó Béla: Nógrád megye története ... 20. p. – NML Kgy jkv. 7/1861.
16. NML Kgy i. 524/1861, 1685/1861, 1688/1861, Pesti Napló 1861 január 16. 13. sz. (Esti kiadás).
17. Szabad György: i.m. 172. p.

18. FIM 6. p., 134. p., 186. p., 188. p.
19. Uo. XI–XV. p.
20. NmL Kgy jkv. 328–367/1861.
21. Szabad György: i.m. 233. p.
22. FIM: XCCCIX. p.
23. NmL Kgy.i. 358/1861.
24. FIM: XIV. p.
25. Uo. XCV. p. — A forradalmi törekvések elhárításával egyidejűleg Szabolcs megye arra is emlékeztetett, hogy a nemzet története ismer „önvédelmi küzdést”. (Idézi: Szabad György i.m. 238. p.)
26. NmL Kgy i. 358/1861, 139/1861, 348/1861, 350/1861, 355/1861 — Szabad György: i.m. 267. p.
27. NmL Kgy.i. 343/1861, 131/1861.
28. Uo. 359/1861, 355/1861 — FIM: CXXXIX. p.
29. FIM: CLVI. p. — Szabad György: i.m. 236–237. p.
30. FIM: 171. p. — Uo. LXXVIII–LXXX. p.
31. FIM: 171–172. p.
32. Szabad György: i.m. 209. p.
33. NmL Kgy i. 92/1862.
34. Pesti Napló 1861 febr. 16. 39. sz. (Esti kiadás)
35. A január 21-én Ipolyságon kelt üdvözlő iratot a Pesti Napló február 9-én közölte a 31. számban. (Esti kiadás)
36. Pesti Napló február 26. 47. sz.
37. Uo. március 1. 50. sz.
38. A Bars megyeieknek írott levelét a Pesti Napló február 9-i kiadásában olvashatták az olvasók (Közreadva még a Teleki László válogatott munkái c. kötetben Bp. 1961. 2. k. 222–223. p.) — A Hont megyeieknek írott levele ugyancsak a Pesti Naplónak ebben a számában jelent meg. (Mindkettőt idézi Szabad György is: 274. p.)

39. Horváth Zoltán: Teleki László. Bp. 1961. 1. k. 454. p. és Pesti Napló 1861. március 9.
40. Említik ezt a Divatcsarnok Teleki számában. 1861. május 4-én.
41. Megjelent a Pesti Napló 1861. március 9-i számában (esti kiadás) és közli a Teleki László válogatott munkáit is 2. k. 226–228. p.
42. Horváth Zoltán: i.m. 1. k. 454–455. p.
43. Pesti Napló. 1861. március 19. 65. sz. (Megjelent a Teleki László válogatott munkái 2. kötetében is: 228–230. p.)
44. Teleki László válogatott munkái 2. k. 231–232. p.
45. Sopron városához írott levele megjelent a Pesti Napló 1861. április 16-i számában és az Idők Tanúja április 24-i számában is. A Bács-Bodrog vármegyéhez írott levele pedig a Pesti Napló április 13-i számában látott napvilágot. (Tehát mindkettő egy hónappal később mint ahogyan megírta.)
46. Szabad György: i.m. 276. p.
47. Horváth Zoltán: i.m. 1. k. 13., 27–28., 35. p.
48. Uo. 454. p.
49. Teleki László válogatott munkái. 2. k. 226. p.
50. Nógrád megye levele Teleki Lászlóhoz. NmL Kgy levelezési jegyzőkönyve 66/1861 febr. 11.
51. Pesti Napló 1861. márc. 10. 58.sz. A levél eredeti példányát a Nógrád megyei levéltárban őrzik. NmL Kgy i. 257/1861.
52. NmL Kgy i. 447/1861.
53. Szabad György: i.m. 284–285. p. — NmL Kgy i. 438/1861, 507/1861. — Nógrád megyének is meg volt a maga „Asbóth ügye”. 1861. júniusában fogták el Busbach Ádám losonci kereskedőt zendüléssel vádolva. Nógrád számos tiltakozó iratot juttatott el a megyéhez is, az országgyűléshez is. (Pl. NmL Kgy levelezési jegyzőkönyv 1080/1861. július 31.) Valamint még Busbach Péter: Egy viharos emberöltő. 2. kiadás. Bp. 1906.
54. NmL Kgy i. 673/1861, 1370/1861. — Szabad György: i.m. 282. p.
55. NmL Kgy i. 344/1861, 527/1861.
56. Uo. 341/1861, 778/1861.
57. Uo. 251/1861.

58. Uo. 333/1861, 175/1861, 337/1861, 435/1861, 857/1861, 877/1861, 1421/1861, 1626/1861, 1629/1861, 1680/1861.
59. Uo. 459/1861, 574/1861.
60. Uo. 509/1861, 512/1861, 840/1861, 847/1861, 848/1861, 860/1861, 856/1861. — Szabad György: i.m. 395. p.
61. NmL Kgy i. 851/1861, 854/1861, 855/1861, 1031/1861, 1252/1861, 1691/1861.
62. Szabad György: i.m. 425—428. p.
63. NmL Kgy i. 65/1861, 77/1861, 251/1861.
64. NmL Kgy jkv. 251/1861, 252/1861. — FIM: 172—174. p.
65. Szabad György: Miért halt meg Teleki László? Bp. 1985. Helikon (Labirintus Könyvek).
66. NmL Kgy i. 866/1861.
67. Uo. 868/1861.
68. Uo. 1692/1861.
69. NmL Kgy jkv. 688/1861.
70. Mind a két búcsúztató — egy másik megyei végzés értelmében — nyomtatásban is megjelent. A vékonyka kis füzet egyetlen példányát sikerült megtalálnunk az OSZK Aprónyomtatványtárában, s a közölt részletek ebből származnak. Nógrádi Sándor Múzeum adattára.
71. NmL levelezési jegyzőkönyve 689/1861.
72. Uo.
73. NmL Kgy jkv. 742/1861, 1270/1861.
74. NmL Kgy i. 405/1861, 709—716/1861, 1073/1861, 956/1861, 1684/1861, 1690/1861, 1337/1861, 876/1861, 1445/1861, 1033/1861.

A kötetnek ezt a tanulmányát Szabad György lektorálta. Fontos segítségét ezúton is megköszönöm!

(A szerző)